

16. Phelan J, Link BG, Dovidio JF. Stigma and prejudice: one animal or two? Social Science & Medicine. 2008;67:358–367

Malina, O.H. Psychological analysis of the problem of stigmatization of patients with mental disorders. The article presents the results of a psychological analysis of the problem of stigmatization of patients with mental disorders. The main approaches to the problem of stigmatization have been analyzed and stigmatization has been defined as prejudice, rejection and aggressive social distancing mental patients with an attempt to limit their communication, social activity and personal freedom. The author described the social effects of stigma and argued the relevance of research of stigmatization as a social and psychological problem. Courtesy of basic social and psychological characteristics of forming stigma of mental disorders, psychological analysis of the determinants and factors of psychiatric stigma, the stages and conditions of stigma as a social and psychological process have been presented. The mechanisms of self-stigmatization of mentally ill patients have been analyzed in the context of development of stigma patterns. The necessity of humanistic values-orientation of medical and psychological help, social-oriented support and social and psychological support for patients with mental disorders have been also presented.

Keywords: stigma, stigmatization, mentally ill, stereotypes, discrimination, mechanisms of stigma development, destigmatization, self-stigmatization of the mentally ill.

УДК 159.922.8

ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ КОРЕКЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ ВИСОКОГО РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ГІМНАЗИЙ ТА ЛІЦЕЇВ

В.Є. Петренко

кандидат психологічних наук, асистент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
kvitka_2410@mail.ru

Петренко В.Є. Формування програми корекційних заходів щодо оптимізації високого рівня тривожності у старшокласників гімназій та ліцеїв. Стаття присвячена проблемі корекції високого рівня тривожності у учнів старших класів гімназій та ліцеїв. Проведений аналіз літератури з означеної проблеми засвідчив недостатнє вивчення специфіки прояву тривожності та шляхів її оптимізації для вказаної групи учнів. В процесі емпіричного дослідження вивчені рівні прояву та чинники виникнення тривожності у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів різного типу, визначені чинники виникнення тривожності, специфічні для контингенту учнів гімназій та ліцеїв. Визначені взаємозв'язки між рівнем особистісної тривожності і негативним самоставленням, суперечливим ставленням до власного минулого, теперішнього та майбутнього, показниками самооцінки та рівня домагань, мотивами страху відторгнення та уникання невдачі. Доведено, що старшокласники гімназій та ліцеїв є більш тривожними, ніж старшокласники загальноосвітніх шкіл, що обумовлюється впливом специфічних чинників: значної різниці між показниками самооцінки та рівня домагань, а також мотивом уникання невдачі. На основі отриманих результатів сформована модель психологічної корекції тривожності у старшокласників гімназій та ліцеїв, реалізація якої передбачає проведення соціально-психологічного тренінгу з учнями та ряду додаткових заходів з їх педагогами та батьками.

Ключові слова: тривога, особистісна тривожність, ранній юнацький вік, психологічна корекція, чинники виникнення тривожності.

Петренко В.Є. Формирование программы коррекционных мероприятий по оптимизации высокого уровня тревожности у старшеклассников гимназий и лицеев. Статья посвящена проблеме коррекции высокого уровня тревожности у старшеклассников гимназий и лицеев. Осуществлен анализ литературы по вышеупомянутой проблеме, который засвидетельствовал недостаточное изучение специфики проявления тревожности и путей ее оптимизации для указанной группы учащихся. В ходе эмпирического исследования изучены уровни проявления и факторы возникновения тревожности у старшеклассников общеобразовательных учебных заведений разных типов, определены факторы возникновения тревожности, специфические для контингента учащихся гимназий и лицеев. Установлены взаимосвязи между уровнем личностной тревожности и негативным самоотношением, противоречивым отношением к собственному прошлому, настоящему и будущему, показателями самооценки и уровня притязаний, мотивами страха отвержения и избегания неудачи. Доказано, что учащиеся старших классов гимназий и лицеев более тревожны, чем учащиеся общеобразовательных школ, что обусловливается действием специфических факторов: значительной разницы между показателями самооценки и уровня притязаний, а также мотивом избегания неудачи. На основании полученных результатов сформирована модель психологической коррекции тревожности у старшеклассников гимназий и лицеев, реализация которой предусматривает проведение социально-психологического тренинга с учащимися и ряда дополнительных мероприятий для их педагогов и родителей.

Ключевые слова: тревога, личностная тревожность, ранний юношеский возраст, психологическая коррекция, факторы возникновения тревожности.

Постановка проблеми. Формування освіченої, всебічно розвиненої людини завжди було пріоритетним завданням освітніх закладів. Проте, в сучасну епоху, що відзначається революційним розвитком науково-технічної галузі та значним перенасиченням інформаційного простору, реалізація вищезазначеного завдання вимагає суттєвого зростання навчального навантаження. Перед

зкладами освіти постає складний вибір: збереження навчальних стандартів, що не відповідають вимогам сучасного суспільства, чи збільшення кількості необхідних для отримання якісної освіти знань, умінь та навичок, що не може не позначитись на емоційному стані учнів. Зазначена проблема набуває особливої актуальності для учнів старших класів, і, зокрема, для юнаків та дівчат, які навчаються в гімназіях та ліцеях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження тривожності в ранньому юнацькому віці висвітлюють особливості переживання тривоги (А. Прихожан [4]), чинники виникнення вказаної риси (Ю. Клепач [3], І. Ясточкіна [5]) та шляхи її корекції (С. Водяха [1], Ю. Зайцев [2]). Водночас, вибірку вищезгаданих досліджень складають переважно старшокласники загальноосвітніх шкіл, меншою мірою – студенти професійно-технічних училищ. Аналіз результатів нечисленних праць, що прямо чи опосередковано стосуються контингенту учнів гімназій та ліцеїв, дає підстави стверджувати про наявність ряду відмінностей прояву тривоги, однак наявного експериментального матеріалу недостатньо для формування програми корекційних заходів. До прикладу, у дослідженні Ю. Зайцева [2] зафіксовано вищий, в порівнянні з учнями загальноосвітніх шкіл, рівень тривожності старшокласників гімназій та ліцеїв, проте вказана відмінність залишається на рівні констатації, без подальшого аналізу чинників її виникнення та шляхів нівелювання.

Враховуючи зазначене, **метою статті** є дослідження та обґрунтування особливостей прояву та чинників виникнення тривожності у старшокласників гімназій та ліцеїв, аналіз результатів впровадження корекційної програми, сформованої на основі отриманих даних.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Експериментальна частина дослідження містила констатувальний та формувальний етапи, вибірку яких склали, відповідно, 300 учнів 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, гімназій та ліцеїв Чернівецької області та 60 учнів Глибоцького ліцею Чернівецької області. Теоретичну основу констатувального експерименту склали розроблена І. Ясточкіною модель чинників виникнення тривожності в ранньому юнацькому віці, яка включає три групи чинників: особистісні, адаптаційні та мотиваційні. Оскільки зазначена модель була сформована з урахуванням психологічних особливостей учнів загальноосвітніх шкіл, ми доповнили її чинниками, які, за нашим припущенням, можуть спричинити виникнення тривожності в учнів гімназій та ліцеїв: відповідальність та мотивами досягнення. Таким чином, до досліджуваної групи особистісних чинників ми включили окремі прояви Я-концепції (дисгармонійне самоствавлення, неадекватна самооцінка), суперечливе ставлення до власного минулого, теперішнього та майбутнього, відповідальність; групу адаптаційних чинників склали переважання екстернального локусу контролю та соціально-психологічна дезадаптованість, що характеризується конфліктним сприйняттям себе та інших, пасивною позицією у міжособистісній взаємодії, униканням вирішення проблем; до групи мотиваційних чинників гіпотетично було віднесено суперечливий рівень домагань (неузгодженість між поставленими цілями та прогнозними оцінками можливості їх втілення), мотиви афіліації (прагнення прийняття та страх відторгнення), мотиви досягнення (прагнення успіху та уникання невдачі), мотиви вибору професії. Для дослідження вищезазначених чинників було використано наступні методики: «Шкала особистісної та ситуативної тривожності» Ч.Спілбергера, Ю.Ханіна, «Вивчення особливостей Я-концепції» (Е.Пірс, Д.Харліс, адаптована А.М.Прихожан), «Ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього» (А.М.Прихожан), «Шкала соціально-психологічної пристосованості» (К.Роджерс, Р.Даймонд, адаптована Т.Снегірьовою), «Методика визначення рівня відповідальності» (М.В.Савчин), методика дослідження самооцінки та рівня домагань Дембо-Рубінштейн (модифікація А.М.Прихожан), «Вимірювання мотивації афіліації» (А.Мехрабіян, модифікована М.Магомед-Еміновим), «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» (Дж.Роттер), «Вимірювання мотивації досягнення» (А.Мехрабіян, модифікована М.Магомед-Еміновим), методика «Мотиви вибору професії». Отримані дані аналізувались за допомогою методів параметричної статистики, представлених в пакеті статистичних програм Statistica 6.0. Для кореляційного аналізу використовувався коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона, для порівняльного аналізу – критерій t-Стюдента.

Аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати про наявність ряду суттєвих змін в рівнях прояву та чинниках виникнення тривожності в досліджуваних групах. Так, частка учнів, у яких зафіксовано високий рівень особистісної тривожності, в групі старшокласників гімназій та ліцеїв є вдвічі більшою за аналогічний показник у групі старшокласників загальноосвітніх шкіл (табл.1).

Таблиця 1

Розподіл учнів різних типів загальноосвітніх навчальних закладів за рівнями особистісної тривожності

Рівень особистісної тривожності	Учні загальноосвітніх шкіл		Учні гімназій та ліцеїв	
	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%
Низький	12	8	6	4
Середній	96	64	62	41
Високий	42	28	82	55

Кореляційний та порівняльний аналіз отриманих результатів дозволяють сформулювати ряд узагальнень щодо специфіки чинників виникнення тривожності в групах досліджуваних. Так, якщо високий рівень особистісної тривожності у старшокласників загальноосвітніх шкіл обумовлюється особистісними, адаптаційними та мотиваційними чинниками, то тривожність учнів гімназій та ліцеїв значною мірою залежить від дії особистісних та мотиваційних чинників, тоді як дія адаптаційних не знаходить підтвердження. Так, запропоновані І. Ясточкіною особистісні чинники виникнення тривожності є актуальними як для старшокласників загальноосвітніх шкіл, так і для старшокласників гімназій та ліцеїв. Водночас, негативне самоставлення тісно пов'язане з високим рівнем тривожності в обох групах ($r_1=-0,611$, $r_2=-0,574$, $p\leq 0,01$), проте в групі учнів гімназій та ліцеїв визначальною є низька оцінка власних інтелектуальних можливостей ($r_1=-0,396$, $r_2=-0,330$, $p\leq 0,01$) та положення в сім'ї ($r_1=-0,259$, $r_2=-0,167$, $p\leq 0,01$), тоді як в групі учнів загальноосвітніх шкіл – низька оцінка зовнішності ($r_1=-0,431$, $r_2=-0,537$, $p\leq 0,01$) та вміння спілкуватись ($r_1=-0,377$, $r_2=-0,473$, $p\leq 0,01$). Можна зробити припущення про те, що інтелектуальна сфера та сфера стосунків зі значущими дорослими є специфічними областями підвищеної уразливості щодо виникнення тривожності саме для старшокласників гімназій та ліцеїв. В групі старшокласників гімназій та ліцеїв, які за результатами дослідження є більш тривожними, також зафіксовано достовірно вищий рівень відповідальності. Водночас проведений кореляційний аналіз не виявив значущого зв'язку між рівнем особистісної тривожності та рівнем відповідальності. Попри це, вказану особливість гімназистів слід враховувати при проведенні корекційної роботи, оскільки відповідальніші старшокласники схильні переоцінювати значущість власних обов'язків, що обумовлює часте переживання тривоги. Зв'язок між суперечливим ставленням до власного минулого, теперішнього та майбутнього і тривожністю зафіксовано в обох групах ($r_1=0,170$, $r_2=0,183$, $p\leq 0,01$), проте слід відзначити наявність якісних відмінностей. Так, якщо старшокласники загальноосвітніх шкіл зосереджені переважно на теперішньому і не намагаються робити прогнози щодо власного майбутнього, учні гімназій та ліцеїв зосереджені на майбутньому, проте водночас мріють повернутись в дитинство, в якому, на їх думку, було менше турбот і зобов'язань. Одночасне спрямування в минуле та майбутнє є досить суперечливим і може служити підґрунтям для виникнення різного роду психологічних проблем, в тому числі високого рівня тривожності. В специфіці мотиваційних чинників особистісної тривожності відзначаються суттєві відмінності. Зокрема, рівень особистісної тривожності тісно пов'язаний з мотивами досягнення: висока інтенсивність мотиву уникнення невдачі прямо корелює з високим рівнем особистісної тривожності ($r_1=-0,525$, $p\leq 0,01$). Зазначений зв'язок зафіксовано винятково в групі старшокласників гімназій та ліцеїв. Слід відзначити, що переважання мотиву уникання невдачі не свідчить про низький рівень домагань та відсутність чітко окреслених цілей. Згідно даних кореляційного аналізу, в групі старшокласників гімназій та ліцеїв значущого зв'язку між показниками прагнення успіху та рівня домагань не зафіксовано, проте відзначається прямий зв'язок між показниками прагнення успіху та самооцінки ($r_1=0,273$, $p\leq 0,01$), а також зворотній зв'язок між показниками прагнення успіху та різниці між самооцінкою та рівнем домагань ($r_1=-0,255$, $p\leq 0,01$).

Отже, що нижчою є інтенсивність мотиву прагнення успіху (і, відповідно, вищою інтенсивність мотиву уникання невдачі), то нижчою є самооцінка та вищою різниця між самооцінкою та рівнем домагань. Таким чином, учні, в яких виявлено мотив уникання невдачі, схильні ставити перед собою важкодосяжні цілі, водночас критично оцінюючи власні можливості.

Можна припустити наявність внутрішнього конфлікту, обумовленого поєднанням переважаючого мотиву уникання невдачі та значної різниці між самооцінкою та рівнем домагань. В такому разі саме мотив уникання невдачі та різниця між самооцінкою та рівнем домагань виступають

специфічними мотиваційними чинниками виникнення особистісної тривожності для вибірки старшокласників гімназій та ліцеїв.

Висока інтенсивність мотиву страху відторгнення як чинник виникнення особистісної тривожності зберігає свою актуальність як в групі старшокласників загальноосвітніх шкіл, так і в групі старшокласників гімназій та ліцеїв ($r_1=0,496$, $r_2=0,342$, $p \leq 0,01$). Мотиви, пов'язані з професійним вибором, суттєво не відрізняються в групах досліджуваних.

Результати експериментального дослідження засвідчили наявність ряду суттєвих відмінностей специфіки тривожності в групі учнів гімназій та ліцеїв, що обумовило необхідність формування програми корекційного впливу з урахуванням зазначених особливостей. Аналіз та узагальнення отриманих даних дали змогу сформувати модель психологічної корекції особистісної тривожності старшокласників гімназій та ліцеїв, яка передбачає роботу як з учнями, так і з їх найближчим оточенням.

Основу розробленої моделі складає соціально-психологічний тренінг, кінцевою метою якого є оптимізація високого рівня особистісної тривожності старшокласників шляхом зменшення дії чинників її виникнення (оптимізації рівня самоставлення, зміни типу ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього, зменшення впливу мотивів страху відторгнення та уникання невдачі, зменшення різниці між самооцінкою та рівнем домагань за рахунок підвищення самооцінки), формування реалістичного уявлення про себе та власні ресурси та формування навичок подолання тривоги.

Досягнення поставленої мети здійснюється через послідовну реалізацію завдань соціально-психологічного тренінгу: формування навичок ефективної комунікації, формування реалістичних уявлень щодо власного місця в системі міжособистісних стосунків; актуалізацію досвіду та знань щодо емоційної сфери, формування навичок розпізнавання, опису та подолання стану тривоги; зменшення дії основних чинників виникнення тривожності; інтеграцію набутих навичок до загального досвіду.

Структуру програми тренінгу, розрахованої на 32 години, складають чотири блоки: вступний (7 годин), емоційний (6 годин), особистісний (12 годин) та інтегративний (7 годин). Корекції певних чинників тривожності присвячені окремі заняття (табл.2): так, для роботи з уявленнями про себе, ставленням до власного минулого, теперішнього та майбутнього та мотивацією досягнення (мотивами прагнення успіху та уникання невдачі) відведені 6, 7 та 8 заняття відповідно. Вправи, спрямовані на зниження дії чинника «страх відторгнення», зосереджені більшою мірою в занятті 3, проте підґрунтя для даної роботи формується в занятті 2.

Окремі чинники тривожності коректуються опосередковано, в межах декількох занять. Це, в першу чергу, стосується відповідальності, рівень якої, як свідчать результати констатувального експерименту, в учнів гімназій та ліцеїв є вищим, тож немає нагальної потреби докладати зусиль до його зростання. Водночас недоцільним буде знижувати рівень відповідальності задля оптимізації тривожності.

Корекційна робота в межах розробленої програми спрямована не на зниження рівня відповідальності, а на зміщення її акцентів, зокрема, на формування у старшокласників уявлення про обставини, підвладні/непідвладні їхнім зусиллям, усвідомлення ними меж відповідальності за себе та за інших, формування навичок розподілу та делегування обов'язків. Вправи даного типу містять 8 і 11 заняття. Заняття 4, 5 та 9 присвячені безпосередній роботі з тривогою: формуванню навичок її розпізнавання, дослідження та подолання.

При розробці програми соціально-психологічного тренінгу було використано методи психологічної корекції (групову дискусію, рольові ігри, проєктивний малюнок, елементи психогімнастики), психотерапевтичні прийоми (вербалізацію, зворотній зв'язок), елементи ігрової терапії та психодрами тощо.

Таблиця 2

Програма соціально-психологічного тренінгу корекції тривожності в учнів гімназій та ліцеїв

№	Теми занять	Тривалість (год.)
I. Вступний блок		
1.	Знайомство. <i>Мета:</i> знайомство учасників групи, обговорення мотивації участі в тренінгу, вироблення правил групової роботи, створення атмосфери довіри та психологічної безпеки.	2
2.	Розвиток навичок ефективної комунікації. <i>Мета:</i> формування уявлення про значення бар'єрів спілкування, формування навичок ефективної комунікації.	2
3.	Соціальна ідентифікація. <i>Мета:</i> дослідження особливостей виникнення та існування соціальних ролей та стереотипів, дослідження особливостей міжособистісного сприйняття.	3
II. Емоційний блок		
4.	Знайомство з емоційними станами. <i>Мета:</i> актуалізація досвіду та знань щодо емоційної сфери, формування навичок оцінки та вираження власних емоцій.	3
5.	Робота з тривогою. <i>Мета:</i> дослідження особливостей прояву тривоги, формування навичок розпізнавання тривоги.	3
III. Особистісний блок		
6.	Формування адекватної самооцінки. <i>Мета:</i> формування реалістичного уявлення про себе, розвиток саморозуміння та аутосимпатії.	3
7.	Минуле, теперішнє, майбутнє. <i>Мета:</i> формування реалістичного уявлення про власний життєвий шлях; інтеграція в часову перспективу власного існування.	3
8.	Формування реалістичного ставлення до успіхів та невдач. <i>Мета:</i> формування уявлення про успіх та невдачу як частину життєвого досвіду.	3
9.	Навички подолання тривоги. <i>Мета:</i> опрацювання способів подолання тривоги.	3
IV. Інтегративний блок		
10.	Впевнена та невпевнена поведінка. <i>Мета:</i> дослідження особливостей різних стилів поведінки.	2
11.	Формування реалістичних цілей. <i>Мета:</i> визначення власних життєвих цілей.	2
12.	Заключення. <i>Мета:</i> визначення напрямків роботи із самовдосконалення, завершення роботи в групі.	3

Слід відзначити ряд якісних відмінностей складу вибірки формувального експерименту від вибірок аналогічних досліджень. Зокрема, контрольну та експериментальну групу складають винятково учні десятих класів. Аналіз наукових досліджень дає підстави стверджувати про відмінність динаміки розвитку тривожності в учнів загальноосвітніх навчальних закладів різних типів. Так, в учнів загальноосвітніх шкіл, тривожність, яка наприкінці дев'ятого класу сягає піку прояву, на початку десятого класу значно знижується. Наступний пік прояву тривожності спостерігатиметься під час навчання в одинадцятому класі [4]. Натомість в учнів гімназій та ліцеїв рівень тривожності значно зростає вже в 10 класі. Відповідні дані наводить Ю. Зайцев, який пов'язує дану особливість зі зміною статусу школяра, а отже і ускладненням вимог, що до нього висуваються [2]. До пояснення цього факту можемо додати припущення про те, що зростання рівня тривожності також пов'язане зі значним збільшенням навчального навантаження, оскільки підготовку до вступу до вищих навчальних закладів значна частина старшокласників гімназій та ліцеїв розпочинає, на противагу учням загальноосвітніх шкіл, саме в десятому класі, та підвищеним усвідомленням відповідальності за результати власних зусиль, певною мірою сформованим вчителями та батьками, які часто підкреслюють, що старшокласникам не варто марнувати часу. Отже, корекційну роботу щодо оптимізації високого рівня тривожності в учнів гімназій та ліцеїв, за нашим припущенням, доцільно проводити впродовж навчання в десятому класі, оскільки зазначений період є визначальним щодо подальшого розвитку вищезгаданої риси. Крім того, корекційна робота, проведена з учнями одинадцятого класу, може бути недостатньо ефективною через посилення впливу обставин, що провокують тривогу (цейтнот при підготовці до іспитів, сумніви щодо подальшого життєвого вибору).

Оптимізація високого рівня тривожності впродовж навчання в десятому класі дозволить сформувати ряд навичок, які, за умови їх закріплення, слугуватимуть своєрідним ресурсом, що запобігатиме подальшому підвищенню рівня прояву цієї якості.

Серед якісних відмінностей вибірки також варто відзначити, що її складають переважно соціально активні учні, успішні в навчанні та спорті, чії труднощі, на перший погляд, не потребують для вирішення сторонньої допомоги. Проте особливості переживання тривоги, притаманні таким старшокласникам, вказують на протилежне. Феномен культивованої тривожності, за якого учень відкрито демонструє власні переживання в складних ситуаціях, підкреслюючи цим своє відповідальне ставлення до життя, що дозволяє йому отримати певні послаблення та заохочення, поширений серед старшокласників загальноосвітніх шкіл і досить рідко зустрічається в учнів гімназій та ліцеїв. Натомість високотривожні старшокласники гімназій та ліцеїв у складних для них ситуаціях намагаються приховати зростаюче хвилювання та будь-що досягнути поставленої мети.

Розроблена модель передбачає роботу з вчителями та батьками старшокласників. Вказаний напрям роботи здійснюється за схемою «формування навичок розпізнання стану тривоги корекція нереалістичних когнітивних інтерпретацій поведінки високотривожних старшокласників формування навичок надання допомоги та підтримки».

Напрямок роботи з педагогами призначений для інформування вчителів щодо психологічних особливостей високотривожних учнів, способів взаємодії з ними, а також прийомів зниження тривоги, які доцільно застосовувати в межах навчального процесу. Напрямок роботи з найближчими родичами передбачає читання лекцій в межах батьківського лекторію, проведення індивідуальних бесід з батьками або особами, що їх замінюють, метою яких є ознайомлення з особливостями самосприймання та поведінки високотривожних юнаків та дівчат, наголошення на важливості емоційної підтримки. Виокремлення вищезазначених напрямів є доцільним з огляду на встановлену в констатувальному експерименті закономірність: високотривожні юнаки та дівчата оцінюють своє положення в сім'ї як таке, що їх не влаштовує. В бесідах, що проводились після тестування, учні відзначали надмірний тиск з боку батьків та педагогів та прагнення отримувати більше підтримки. Не володіючи повною інформацією щодо особливостей високотривожних юнаків та дівчат, дорослі часто засуджують їх поведінку і не вважають за потрібне надавати підтримку.

Ефективність здійсненого корекційного впливу проявилась в зміні розподілу досліджуваних за рівнями прояву тривожності. Так, частка старшокласників, в яких зафіксовано високий рівень особистісної тривожності, після проведення формуального експерименту знизилась вдвічі, натомість частка досліджуваних з середнім рівнем особистісної тривожності значно збільшилась. Також зафіксовано ряд позитивних зрушень щодо показників особистісних та мотиваційних чинників виникнення тривожності, зокрема, зростання показників самоставлення та відповідальності, підвищення рівня самооцінки, що, в свою чергу, зумовило зменшення різниці між цим показником та рівнем домагань, зміну ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього в бік переважання реалістичного типу, зміну розподілу мотивів афіліації та досягнення на користь мотиву прагнення прийняття та прагнення успіху відповідно.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отримані результати свідчать про ефективність впровадженої системи корекційних заходів та доцільність формування відповідних програм з урахуванням специфічних особливостей певної категорії юнаків та дівчат. Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів вказаної проблематики. Зокрема, подальшого вивчення потребують питання впливу найближчого оточення на формування рівня тривожності старшокласників, взаємозв'язку рівня прояву тривожності та конкретного профілю навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Водяха С.А. Коррекция тревожности в процессе формирования креативности в раннем юношеском возрасте : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / С.А. Водяха. – Казань, 2000. – 21 с.
2. Зайцев Ю.В. Тревожность в подростковом и раннем юношеском возрасте (диагностика, профилактика, коррекция) / Ю.В. Зайцев, А.А. Хван. – Кемерово, 2006. – 112 с.
3. Клепач Ю.В. Психологическая природа и психокоррекция тревожности у старшеклассников : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Ю.В. Клепач. – Воронеж, 2002. – 22 с.
4. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А.М. Прихожан. – М.: Московский психолого-социальный институт – Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 304 с.

5. Ясточкіна І.А. Психологічні чинники виникнення та корекція тривожності в ранньому юнацькому віці : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / І.А. Ясточкіна. – НПУ імені М.П. Драгоманова. – К., 2011. – 320 с.

References translated and transliterated

1. Vodjaha S.A. Korrekcija trevozhnosti v processe formirovanija kreativnosti v rannem junosheskom vozraste : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 [Correction of anxiety by the forming of creativity in adolescence] / S.A. Vodjaha. – Kazan', 2000. – 21 s.
2. Zajcev Ju.V. Trevozhnost' v podrostkovom i rannem junosheskom vozraste (diagnostika, profilaktika, korrekcija) [Anxiety in teen age and adolescence: diagnostics, prophylaxis, correction] / Ju.V. Zajcev, A.A. Hvan. – Kemerovo, 2006. – 112 s.
3. Klepach Ju.V. Psihologicheskaja priroda i psihokorrekcija trevozhnosti u starsheklassnikov : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 [Psychological sense and correction of anxiety among high school pupils] / Ju.V. Klepach. – Voronezh, 2002. – 22 s.
4. Prihozhan A.M. Trevozhnost' u detej i podrostkov: psihologicheskaja priroda i vozrastnaja dinamika [Anxiety among children and teenagers: psychological sense and age dynamics] / A.M. Prihozhan. – M.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut – Voronezh: Izdatel'stvo NPO «MODJeK», 2000. – 304 s.
5. Jastochkina I.A. Psihologichni chinniki viniknennja ta korekcija trivozhnosti v rann'omu junac'komu vici : dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 [Psychological factors of anxiety origin and correction in adolescence] / I.A. Jastochkina. – NPU imeni M.P. Dragomanova. – K., 2011. – 320 s.

Petrenko, V. Forming the program of psychological correction and optimization of a high level anxiety among high school pupils from gymnasium and lyceum. The article is devoted to the problem of psychological correction of high level of anxiety in high school pupils from gymnasium and lyceum. This paper begins with the analysis of psychological researches of the problem, which could not give enough information about specificity of manifestations and ways of optimization of anxiety in pupils. The study found the peculiarities of manifestation and factors of forming of anxiety of pupils from schools of different types. Also the special anxiety factors for high school pupils from gymnasium and lyceum were described. It was determined, that anxiety's level correlated with negative self-attitude, ambivalent attitude to own past, present and future, indexed of self-esteem and succeed level, aspiration of abruption, avoidance of failure. Furthermore, pupils from gymnasium and lyceum are more anxious, then pupils from schools, what determined by influence of specific factors: great difference between indexes of self-esteem and succeed level and avoidance of failure was distinguished. By the results of research was created the model of gymnasium and lyceum pupils anxiety psychological correction. Realization of this model consists of three parts: work with pupils (psychological training), work with teachers (mini-lections, consultations), work with parents (mini-lections, consultations).

Key words: anxiety, adolescence, psychological correction, factors of anxiety.

УДК 331. 101. 3; 005. 583. 3: 159. 964. 2

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ

А.П. Поплавська

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Запорізького національного університету
poplavska-lika@ukr.net

О.Г. Гамаль

магістр факультету соціальної педагогіки та психології
Запорізького національного університету
olga-gamal@mail.ru

Поплавська А.П., Гамаль О.Г. Психологічний аналіз методів нематеріального стимулювання персоналу. В статті представлено теоретичний огляд класифікацій методів нематеріального стимулювання персоналу. Обґрунтовано психологічну сутність, значущість методів нематеріального стимулювання персоналу. Подано групи методів нематеріального стимулювання персоналу. Представлено теоретичний і практичний досвід використання методів нематеріального стимулювання вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Подано актуальність використання методів нематеріального стимулювання у вітчизняних організаціях. Представлено результати емпіричного дослідження методів нематеріального стимулювання персоналу. Здійснено аналіз значущості методів нематеріального стимулювання для персоналу промислового підприємства. Виявлено значущість методів нематеріального стимулювання персоналу згідно високого та низького рівня. Виявлено найбільш значущі методи для працівників електротехнічного промислового підприємства. Розкрито психологічну сутність методів нематеріального стимулювання персоналу для працівників підприємства з точки зору їх рівневої значущості.

Ключові слова: стимулювання, нематеріальне стимулювання, методи нематеріального стимулювання, персонал, працівники.